

práce na sobě. Jak mluvit s někým, kdo si povídat nechce, kdo není schopen nebo ochoten „stále práce na sobě“ (s. 22)? A je taková stálá práce na sobě odrazem vyspělosti osobnosti, nebo spíše variací na foucaultovskou (sebe)disciplinaci, či koncept narcistické osobnosti Gillese Lipovetskyho? O tom je nejspíš potřeba napsat ještě jinou knihu.

Kateřina Sidiropulu Janků

Tomáš Samek: *Tahle země je naše: Český a německý veřejný prostor v deiktické perspektivě*

Pardubice, Univerzita Pardubice 2016, 214 s.

Kniha lingvistického antropologa Tomáše Samky je v mnoha směrech objevná a přináší řadu inovací. K těm nejvýraznějším patří metodologický pohled, respektive konceptuální hledisko, jímž lze nazírat na veřejný prostor, a to metodou, kterou autor nazývá deiktická perspektiva. Jedná se o princip interpretace sociální reality z pohledu origa (zde–teď–já), výchozího bodu subjektivní orientace mluvčího ve světě. Tento pohled však nelze redukovat na pouhou situovanost a už vůbec ne na subjektivismus. Autor ve své metodologii vychází z původní koncepce rakousko-amerického lingvisty Karla Bühlera, jenž rozdělil celek jazyka do dvou polí: symbolického a deiktického (ukazovacího); přitom symboly jsou všechny výrazy, jež označují skutečnost relativně nezávisle na situovanosti výpovědi, zatímco deiktika jsou takové jazykové prostředky, kterými poukazujeme především ven z jazyka a které tedy získávají určitější obsah, až když jsou použity v konkrétním kontextu nebo situaci, tj. jsou spojeny s jistým origem – např. výrazy jako „my“, „naše“, „včera“ a „tam“.

Oproti původnímu bühlerovskému pojetí Samek deiktickou perspektivu prohlubuje a původní hranice založené na protikladu symbolického a deiktického pole na-

rušuje tím, že jim přiznává podstatně větší prostupnost, než je tomu u Bühlera a většiny jeho následovníků. Symbolické a deiktické pole nahlíží hlediskem kontinuální proměny, a tak vzniká jedno integrální symbolicko-deiktické pole, jež obsahuje celek jazyka. Toto pole má pak místo binárních opozic dva krajní póly – symbolický a deiktický, mezi kterými je popisovaný jev rozprostřen jako víceméně spojitý přechod od jednoho pólu ke druhému, kdy ovšem tyto póly v absolutní formě neexistují. Míra ukotvení v origu roste směrem k deiktickému pólu – jinými slovy, čím více je znak ukotven v origu, tím více je deiktický, což platí ve všech třech osách: v personální, kdy nejvíce deikticky motivované je slovo „já“, méně „my“, ještě méně „oni“ atd.; v časové ose, která vychází z téhož origa; a v prostorové ose také nutně vycházející ze stejného origa: já, tady, teď.

Integrální symbolicko-deiktické pole je možné využít jako společenskovední metodologii, nasadit si takřkajíc symbolicko-deiktické „metodologické brýle“ a ptát se, co se o určitém sociálním či komunikačním jevu dozvíme, pokud jej budeme nazírat prizmatem tohoto pole. Těmito „brýlemi“ můžeme nahlížet jakoukoli promluvu z hlediska menší nebo větší míry ustanovení sociální vzdálenosti od origa mluvčího. Poměr „origo – dále od origa“ je totiž podle Samky určitou analogií poměru „identita–alterita“, jakož i poměru „singulár–plurál“ a dalších gramatických kategorií. Tak lze například pozorovat, jak lidé používají jednotné a množné číslo ve svých výpovědích nejen jako nástroj ke vzdalování od origa, nýbrž i jako projev, jímž mluvčí (často nevědomky) vyjadřuje svůj vztah k identitě či alteritě těch, o nichž hovoří. Běžné gramatické kategorie jako čas, rod, číslo, osoba a vid lze tedy vnímat jako nástroje, jimiž ustavujeme svůj vztah k druhým a tím i projevujeme svůj – mnohdy ideologicky zabarvený a ne vždy plně reflektovaný – postoj k nim. Jelikož tento pohled umožňuje aplikovat gramatické vztahy na vztahy

sociální a politické, deiktická perspektiva úzce propojuje lingvistiku s ostatními sociálními vědami.

Za zajímavé považuji využití klasického saussureovského rozlišení jazyka na *langue* a *parole* i pro sociální identitu, a to s vědomím, že oba póly představují metodologickou abstrakci. Podnětné je také zacházení s pojmem metamediace, kdy se mediální obsahy přenášejí od jednoho člověka k druhému přímou osobní interakcí tváří v tvář (mediální sdělení přijmuté jednou osobou z médií se dále šíří metamediací k druhé a další osobě nikoliv přímo z médií).

Deiktická perspektiva má jistý interpretativní potenciál využitelný při analýze komunikačních a sociokulturních jevů, ale pochopitelně i mnohá omezení, z nichž základem je, že jev zkoumaný z deiktické perspektivy by se svou strukturou a dynamikou měl v něčem podstatném podobat strukturální dynamice deiktického pole. Autor ukazuje na příkladech, že takových jevů (ať již to jsou stavy nebo procesy) je celá řada: deiktický rozměr nalézá i v oblastech, kde bychom jej zprvu neočekávali.

Již nacionalisticky konotovaným titulem knihy, v němž jsou dvě ze čtyř slov deiktika („tahle“ a „naše“), chce autor poukázat na to, jakým způsobem jsou deiktika závislá na osobě, která je pronáší, a na čtenářově chápání této závislosti. Je rozdíl, jestli tato slova pronese v roce 2014 ruský voják na Krymu, nebo v Moskvě, a je něco jiného, pokud je vyřkne chalupník na louce, kterou právě koupil. Výpověď „Tahle země je naše“ je sama o sobě velmi obecná a téměř nicneříkající, a tak je otevřená nejrozličnějším kontextualizacím. Zatímco první polovina monografie je spíše teoretická a zdánlivě s názvem knihy nesouvisí, ve druhé, čtivější části autor vypovídá o „našem“ – českém – vztahování se ke světu a zejména o rozdílu mezi českými a zahraničními médii, která sledoval po dobu pěti let. Nejdůležitější je srovnání s německým veřejným prostorem, který autor zná z přímé pracovní zkušenosti.

Ve čtvrté, nejrozsáhlejší a etnograficky nejbohatší kapitole autor aplikuje deiktickou perspektivu na mediální sféru. Vychází přitom z metafory mediální krajiny: v ní se můžeme pohybovat i my čtenáři a diváci, čímž ji spoluutváříme. Mediální krajinou nás v této kapitole provází poutník, jehož autor narativně vytvořil jako „někoho, kdo si může dovolit tón bližší origu (tj. bližší subjektivitě *já*), než se to očekává od autora odborného pojednání; a zároveň někoho, jehož výroky jsou deikticky ukotveny jako slova člověka, který se pohybuje konkrétní krajinou sociokulturní fakticity“ (s. 23–24). Metafora poutníka je pro provázení čtenáře textem velmi příjemná a vtiskuje mu až beletristický nádech.

Metaforami poutník vskutku nešetří – třeba vliv médií na dnešního člověka zdůrazní poetickou formulací „médiá jsou neoddělitelně vetkána do textury našeho lidství“ (s. 134). Metodou deiktické perspektivy zkoumá mediální jinakost německého a českého veřejného prostoru. Porovnává kvalitu tisku i veřejného života a všímá si jevů, které nemají v českém prostředí přímou obdobu. Například otevřeně feministický fotbalový klub v Lipsku představuje něco, co je podle autora sotva myslitelné v současných českých podmínkách; za zásadnější však považuje, že se tohoto levicového fotbalového klubu okresní ligy opakovaně zastávají významné středopravé, liberálně konzervativní noviny ve chvíli, kdy klub čelí útokům pravicových fotbalových fanoušků. Na řadě příkladů autor dokládá, v čem je pomyslný německý politický střed nalevo od českého, a to jak v oblasti denního tisku, tak v rámci stran tvořících parlamentní spektrum v každé z obou zemí.

Deiktickou perspektivu pak autor aplikuje i na protiklad mezi bulvárními a seriózními médii a na to, jak odlišné je tento protiklad ustaven v německém a českém prostředí. Tento aspekt médií rozebírá na třech vzájemně provázaných rovinách: ikoničnosti, sociální vzdálenosti a fyzické

vzdálenosti. Ukazuje, že těmito „brýlemi“ je také dobře vidět manipulovatelnost čtenáře prostřednictvím blízkosti či vzdálenosti origa, konstruovaného autory mediálních zpráv. Ke konci svého díla autor podává výklad Buberovy knihy *Já a Ty* (1995) z deiktické perspektivy. Buber pojednává o přecházení mezi světem Já–Ty a Já–Ono, což se pro deiktickou analýzu přímo nabízí. Tato analýza má ovšem i podle autora jisté závažné epistemologické meze a čtenář se v ní obtížně orientuje.

Aplikace deiktické perspektivy je široká a sahá od gramatiky přes *code switching* (přepínání mezi jazykovými kódy) – pro který ji sama zvažují –, polaritu bulvární versus seriózní média až po využití k popisu jakékoli souvislosti mezi dvěma či více protichůdnými póly určitého jevu, kterou jiné metody nemusejí vyjevovat tak zřetelně. Monografie obsahuje i návodné doporučení, jak ji číst, a to jak pro společenské vědce a lingvisty, tak pro novináře a další sociální aktéry, kteří se podílejí na vytváření mediální krajiny, neboť část knihy je určena i jim. Samek jistě pasáže knihy doporučuje širší veřejnosti, ovšem nesdílím autorův názor, že se tyto pasáže čtou snadno – to platí i o relativně nejpřístupnější čtvrté kapitole. Knihu lze doporučit nejen čtenářům, kteří se zamýšlejí nad tím, jak je možné, že se v českých zemích i ve světě mění veřejný diskurs směrem, jaký jsme po hrůzných událostech první poloviny minulého století považovali snad již za překonaný, ale i každému, kdo se snaží pochopit a uchopit sociální realitu z různých analytických úhlů pohledu.

Autorovy precizně definované termíny, silná snaha o pojmovou přesnost a exaktní výklad problému mají bohužel vedlejší efekt – v textu je řada málo známých, a tudíž obtížně srozumitelných výrazů, což vede k náročnému čtení se slovníkem. Knihu je tak těžké číst jedním dechem, a to nejen v jejích ryze teoretických pasážích.

Zuzana Terry

Helena Kubátová a kol.: *Mezigenerační proměny způsobu života na Hlučínsku*
Praha, Sociologické nakladatelství (SLON)
2015, 355 s.

Hlučínsko (lidově označované jako Pražská či Prajzsko) je historicky svěbytný mikroregion, jenž se nachází v oblasti západního (tzv. Opavského) Slezska. Přibližnou polohu tohoto regionu bychom mohli hledat v místě zhruba mezi Ostravou a Opavou a na severu pak sousedící s hranicí dnešního Polska. S výjimkou měst Hlučín, Dolní Benešov a částečně i města Kravaře se jedná především o venkovskou oblast se současným počtem obyvatel pohybujícím se okolo 66 tisíc. Byla to zejména jeho geografická poloha, která zapříčinila velmi specifický historický vývoj Hlučínska, vyznačující se především častým střídáním státních celků, k nimž území Pražské náleželo, což ve spojení s určitou izolovaností velmi výrazně přispělo k formování řady výrazných kulturních, společenských a dalších specifik tohoto relativně malého slezského kraje. Právě na Hlučínsko a jeho specifika je zaměřena recenzovaná práce.

Publikace *Mezigenerační proměny způsobu života na Hlučínsku* je výzkumná práce, jejímž cílem je popsat a v kontextu historické reflexe a zejména pak nabídnutých tezí vybraných sociologických teorií i dále porozumět mezigenerační transformaci toho, jakým způsobem tři generace obyvatel Pražské (poválečná, normalizační a polistopadová) v minulosti žily a v současné době dále žijí své životy v tomto poněkud zapadlém, avšak z hlediska zbytku celé České republiky naprosto unikátním regionu. Niha má tedy aspiraci zprostředkovat čtenářům obraz vybraných aspektů způsobu žití jednotlivých generací obyvatel Hlučínska a současně nabídnout historicky a sociologicky podložené zdůvodnění jejich někdejších i současných podob a proměn.

Recenzovaná práce je odbornou monografií autorského kolektivu vedeného olo-